

Az évtized sikeres könyvtári törekvései között jelentős helyet foglal el a könyvtárügy jogi megalapozásának megújítása. 1976-ban új törvényerejű rendelet váltotta fel a korábbi, s az ennek végrehajtásáról intézkedő minisztertanácsi rendelettel együtt ez az alapjogszabály egyértelműen korszerűnek, előremutatónak tekinthető. 1978-ban miniszteri rendelet jelent meg a könyvtári rendszerről, elsősorban annak legfontosabb szervezeti kérdéseiről, olyan kereteket biztosítva, amelyek megfelelően kitöltve feltétlenül előrelépést tesznek lehetővé.

A jogszabályok mellett több könyvtártípus fejlesztéséről, tevékenységéről irányelveket tett közzé a minisztérium, amely az egész könyvtárügy felett ún. ágazati felügyeletet gyakorol. Ezek a dokumentumok, bár teljeskörű megvalósulásukról semmiképp sem beszélhetünk, sok esetben segítettek a fejlesztés helyes útjának megválasztásában.

A könyvtárügy irányításában, összehangolásában jelentős szerepet játszik a hálózati központok (és más, hasonlóan központi szerepet betöltő könyvtárak) módszertani segítségnyújtása, amely azonban ma már alapvetően más formában és szinten kell érvényesülni, mint a 40-es évek végén és az 50-es években. E módszertani támogatás a hálózatok többségében jó eredménnyel működik, néhány hálózatban viszont egyelőre csaknem teljesen hiányzik. Az irányítás másik, kiemelkedően fontos eszköze a szakfelügyelet, amelyről pillanatnyilag kevesebb jót mondhatunk el, de konkrét tervekkel rendelkezünk már olyan rendszer kialakítására, amely a művelődésügy országos és helyi irányítói számára biztosítani tudja az összes szükséges információt, s ugyanakkor jelentősen javíthatja a könyvtárak munkájának színvonalát is.

Ilyen rövidséggel összefoglalni a magyar könyvtárügy fejlődését s az ennek nyomán kialakult jelenlegi helyzetet nagyon nehéz feladat. Abban bízhatom csak, hogy e hét alatt, akár a megbeszélések során, akár néhány könyvtárunkat meglátogatva választ kaphatnak majd olyan kérdéseikre is, amelyeket nem, vagy nem az Önök által várt mélységben érintettem. Kérem, hogy előadásomat olyan bevezetőnek tekintsék, amely valóban csak vázlatot kívánt és tudott adni.

## **A KÜLFÖLDI MAGYAR KÖNYVTÁRI GYŰJTEMÉNYEK SZEREPE, JELENTŐSÉGE A MAGYAR TUDOMÁNY ÉS KULTÚRA FEJLESZTÉSÉBEN ÉS TERJESZTÉSÉBEN**

HAVASI ZOLTÁN

Mielőtt vállalt feladatomba: referátumom elmondásába vágnék, a témám szemszögéből nézve is köszöntöm a külföldön tevékenykedő magyar származású könyvtárosok képviselőit.

Köztudomású: a világ könyvtáraiban számos magyar könyvtáros dolgozik, akik a legkülönbözőbb típusú könyvtárak munkatársai. Speciális szakterületüket tekintve sok bibliográfus van közöttük, de vannak történészek, nyelvészek, irodalomtörténészek,

szépírók, fordítók és gyűjtők is. Sokan közülük szakértői a magyar emigráció kérdésének, kutatói és bibliográfiai feltárói az illető ország és Magyarország kapcsolattörténetének.

A külföldi könyvtári gyűjteményben dolgozó magyar könyvtáros különleges helyzetben van: magyar nyelvi, történeti-irodalmi ismeretei révén a magyar nyelvterületről származó irodalom specialistájává, szakreferensévé válhat. Az a tapasztalatunk, hogy azokban az intézményekben, ahol magyar könyvtáros is működik, fellendül a magyar kiadású könyvek gyűjtése, szakszerűbbé válik a válogatás, nyelvi akadály nem lévén, jobb a feltárás és közvetítés. Így a magyar tudomány és kultúra eredményeinek közvetítésében a külföldön dolgozó magyar könyvtárosok igen sokat tehetnek – és tesznek is. Szerepük fordítottja is rendkívül hasznos: egy-egy nagyobb külföldi gyűjteményhez kapcsolódva, annak közegében élve jobban fel tudnak figyelni az esetleges magyar vonatkozásokra. Az Országos Széchényi Könyvtár munkatársai számos külföldi könyvtárban végeznek hungarika-kutatásokat, ám erőink természetesen korlátozottak. A kutatások hatékonyságát megsokszorozhatja a világ különböző könyvtári gyűjteményeiben dolgozó magyar és magyar származású könyvtárosok bekapcsolódása a magyar nemzeti könyvtár hungarika-gyűjtő és -kutató tevékenységébe.

Találkozónktól, közös eszmecszerénktől többek között ilyen eredményeket is várunk.

Vonzó, sőt egyenesen csábító feladat lenne történetiségében megragadni a témát, amelynek ezt a címet adhatjuk: A külföldi magyar könyvtári gyűjtemények szerepe, jelentősége a magyar tudomány és kultúra fejlesztésében és terjesztésében. Igen, nemcsak terjesztésében, nemcsak közvetítésében, hanem bizonyos értelemben alkotó művelésében, fejlesztésében is.

Lehetne rövid, találó, hangzatos címet is lelteni a témához. A magyarországi könyvés könyvtártörténetet a két világháború között összefoglaló Gulyás Pál bibliográfus és könyvtáros (nem tévesztendő össze, az ugyancsak a két világháború között alkotó Gulyás Pál költővel és irodalomtörténésszel) tanulmánya címében ezt a kifejezést használta: a könyv sorsa Magyarországon... Lehetséges: befolyásolta őt a latin szövegből származó mondás: a könyveknek megvan a maguk sorsa, története (*habent sua fata libelli*). A nem magyarországi magyar vonatkozású könyv- és könyvtártörténetnek adhatnánk ilyen címet is: a magyar könyv útja a világban. Ám, rögvest hozzá kellene gondolnunk, hogy a könyv pusztán foglalat a tudásnak, a megismerésnek, így végülis a könyv útjának nyomon követése a magyar tudomány és kultúra az egyetemes művelődésbe áramlásának a vizsgálata lenne. A magyar tudomány történetének tanulmányozása sem kerülhette meg soha a kérdést: mit kaptunk az európai és nem európai, tehát az egyetemes kultúrától, de azt is vizsgálhatjuk, hogy mennyivel járultak hozzá a magyar tudósok az emberi tudás fejlődéséhez és terjesztéséhez. (Ebből a második nézőpontból ad tömör áttekintést a *Hazánk, Magyarország* című, magyar nyelven 1970-ben megjelent kötet egyik fejezetében a magyar tudományok történetéről. E mű angol nyelvű kiadásának címe: *Information Hungary*, 1968-ban jelent meg Budapest és Oxford közös kiadásában. Remélhető: kedves kollegáink ismerik ezt és hasznosítani tudják a magyar kultúra terjesztésében.)

Tehát a magyar könyv a világban befutott útjának vizsgálata történeti áttekintést érdemelne és az egyetemes művelődéstörténeti folyamatba ágyazottan lenne reményt

keltő. Nem tagadom: foglalkoztat a kérdés. A könyvtörténet és a könyvtártörténet a kutatás és a művelődéstörténet szemszögéből végzendő vizsgálata sokáig nem is térhet ki a tudományos igényű, ilyen tanulmányozás elől.

Most azonban a külföldi magyar könyvtári gyűjtemények mai helyzetéről és szerepéről kívánunk eszmecserét folytatni. Ehhez érdemes szem előtt tartani Klaniczay Tibor akadémikusnak, a Nemzetközi Magyar Filológiai Társaság főtítkárának egy megállapítását, amelyet éppen egy külföldi magyar intézeti könyvtárunk fejlesztésével kapcsolatban tett: egy nemzeti kultúra súlyának, fontosságának, nemzetközi tekintélyének egyik mutatója, hogy mennyi könyve van a határain túl; hiszen a nemzeteket jelentékeny mértékben a könyveik reprezentálják külföldön, sokszor tartósabban és hatékonyabban, mint maguk az emberek.

Mennyiben tudjuk innét Magyarországról, mi magunk befolyásolni, hogy mai tudományosságunkat és kultúránkat kellően reprezentálják könyveink és a könyvtári gyűjtemények? Vannak-e számottevő, ilyen gyűjtemények a világon? Rendelkezünk-e elegendő ismerettel ezekről?

Népünk történelmének alakulása, hagyományos művelődési kapcsolataink határozták meg: hol alakultak ki történetileg ilyen kisebb-nagyobb könyvtári gyűjtemények, kollektciók a művelődés és a tudományos kutatás bázisaiként, hol található a kutatás a külföldi könyvtárakban magyar vonatkozású dokumentumokat. Kosáry Domokos: Bevezetés Magyarország történetének forrásaiba és irodalmába című művének I. kötetében, annak is I., Könyvtárak és bibliográfiák című, általános részében, van két részfejezet; az egyik a „Vidéki és külföldi könyvtárak Magyarország 1918 előtti területén”, a másik a „Külföldi könyvtárak és Hungarica-anyaguk” címet viseli. Ezekben az egyes helységek, illetve országok betűrendjében sorolja fel (a részben ma is létező, részben ma már beolvadt, megszűnt) gyűjteményekről közzétett irodalmat: katalógusokat, ismertetőket stb. Kosárynak ez a kötete 1970-ben jelent meg, így az addig általa ismert adatok nélkülözhetetlenek a történeti kutatás szemszögéből nézve. Adatai azóta is saját gyűjtésében minden bizonynyal bővültek. Bármilyen gazdasággal is gyarapodjanak a szakirodalom figyelése által gyűlő adatok, megbízható, a teljességet valamennyire is megközelítő regiszterünk csak sokára és gondos szervező munkával lehet.

Mi, nemzeti könyvtárosok, akik kultúránk írott és nyomtatott emlékeinek kutatása érdekében az utóbbi években hathatós állami támogatással sok mindent tehetünk, mi, akik gondosan kimunkáltuk a könyvtári hungarika dokumentumok bibliográfiai regisztrálásának két keretervét, az egyiket a Magyarországon található, a másikat a külföldön fellelhető dokumentumok bibliográfiai számbavétele céljával, jól tudjuk, mennyi új adatra bukkanhatunk és azt is, hogy mennyire hiányzik az eddigiekhez képest teljesebb lelőhelyjegyzék arról, hol lehetne még találni magyar és magyar vonatkozású dokumentumokat, hol lehetnek még a világon olyan könyvtárak, amelyek számottevő gyűjteményt, kollektiót vagy kisebb, magyar érdekű állományrészt ölelnek magukban.

Holott nemzeti könyvtári hungarika-programunk keretében, amelyben a gyűjtést és a bibliográfiai feltárást együttesen, valamint a retrospektív és kurrens figyelmet egyaránt kezeljük, kiterjesztjük a figyelmünket az általunk eddig kevésbé ismert terepekre is. Ebben vannak nagy segítségünkre a külföldi gyűjteményekben dolgozó magyar származású és

nem magyar könyvtáros és bibliográfus kollégáink, valamint a forrásfeltáró kutatók. De szaporodnak külföldi utazásaink is. Kézenfekvő, hogy elsősorban a szomszédos országok csaknem mindegyikében rendszeresen és gyakran megfordulnak a hivatalos kiküldetésben levő munkatársaink, akik konkrét hungarika-kutatási eredményekkel térnek haza és úti-jelentéseikben újabb és újabb külföldi magyar vagy magyar vonatkozású gyűjteményekre, gyűjteményrészekre irányítják a figyelmet. Ám az elmúlt évek kulturális együttműködési szándékai nyugat-európai és távolabbi országokba is eljuttatták már munkatársainkat, az ún. ösztöndíjas utazások rendszerének a keretében.

Egyik kollégánknak, Kovács Ilona, az Országos Széchényi Könyvtár osztályvezetője, két, hosszabb ideig tartó Egyesült Államok-beli útja után megírta tanulmányát „Adatok az amerikai magyar könyvtári gyűjteményekről” címmel, amely majd az Országos Széchényi Könyvtár évkönyvében fog megjelenni. Ez a dolgozat példásan összefoglalja az eddig e tárgyban publikált szakirodalmat, a belőlük levonható következtetéseket és a személyes tapasztalatokat.

Ám ez az írás példa lehet általában a külföldi magyar gyűjtemények keletkezésének, céljának és jelentőségének tanulmányozásához, amennyiben az ún. etnikai gyűjtemények vizsgálata lenne a cél.

Szerzőnk szerint: az egyes etnikai csoportokra vonatkozó vagy az egyes etnikai közösségek számára szervezett speciális könyvtári gyűjtemények többféle igényt elégítenek ki.

Elsődleges funkciójuk, amely leginkább elősegítette spontán szerveződésüket, a közösség *anyanyelvi olvasmányokkal* való ellátása. Nem kis szerep jut a könyvtáraknak az óhaza kultúrájának terjesztésében, *a tradíciók áthagyományozásában*, a második és harmadik emigrációs generációnak a nemzeti hagyományokkal való megismertetésében. Ezek a gyűjtemények képezik továbbá bázisát az etnikai közösség kultúrájával, irodalmával, történetével foglalkozó szervezett *oktatási* programoknak vagy egyéni tanulmányi törekvéseknek. Rendkívül nagy jelentőségük van a gyűjteményeknek (a gyűjtemények színvonalának és korszerűségének) az etnikai közösségre vonatkozó tudományos *kutatások* támogatásában, továbbá – szerzőnk véleménye szerint és az Egyesült Államokban szerzett tapasztalatai alapján – az anyaországokkal fenntartott tudományos és kulturális, kereskedelmi és üzleti kapcsolatok esetében az ország egészére, gazdasági helyzetére, ipari és egyéb erőforrásaira vonatkozó, tudományos, kulturális és üzleti kapcsolatok megteremtéséhez s e kapcsolatok fejlesztéséhez szükséges *információk* beszerzésében.

(Örvendtetesen szaporodik az amerikai magyar könyvtári gyűjteményekkel foglalkozó publikációk száma. Éppen a legutóbbi napokban került kezeinkhez egy újabb közlemény: László L. Kovács: Hungarian Collections in Academic and Research Libraries in North America címmel közzétett írása az Ural-Altäische Jahrbücher-ben.)

Mindenesetre megfigyelhető, hogy többféle igény merül fel az amerikai magyar könyvtári állományokkal összefüggésben. Megfigyelhető továbbá, innét tőlünk nézve, bizonyos általános tendenciák jelentkezése is. Úgy tűnik: az Egyesült Államok-beli könyvtárak magyar állományának fejlődése hosszú, spontán kibontakozás után – amely néhány jelentős gyűjtemény mellett többnyire töredék kollektiókat eredményezett – az együttműködés jeleit mutató, szervezettebb fejlesztés szakaszába lépett. A megfigyelők úgy

vélik: a kooperáció alakulása kettős indítékra vezethető vissza. Az egyik az amerikai magyar emigráció belső együttműködési szándékának hatása. A másik a mai Magyarország erőfeszítésének köszönhető, amely a határainkon túl élő magyarság szellemi életének számbavételére és lehetséges támogatására irányul.

A különböző tervek, programok természetesen abban a közegben merülnek fel, amelyben az amerikai könyvtárügy, a világnak az információ és a kiadványok egyetemes hozzáférhetőségére vonatkozó programjához csatlakozva, igyekeznek biztosítani a kelet-európai, köztük a magyar szellemi élet áttekintését és termékeinek begyűjtését. Az erősödő emigrációkutatás is serkentője a gyűjtemények fejlesztésének. A könyvtári eljárásokban is és az információszolgáltatásban is merülnek fel új és esetleg egymástól eltérő megoldási módok. Tudomást szerezhettünk már a központi magyar gyűjtemény kialakításának gondolatáról is, és értesülhettünk arról, hogy nagyvonalú tervek készültek az USA és Kanada területén található magyar és magyar vonatkozású dokumentumok számbavételéről egy komputerezett központi katalógus formájában.

Mindezek csak példák arra, hogy egy ország keretében is – igaz egy gazdaságilag fejlett országról és mozgékony könyvtári eljárásairól ismert országról van szó – mennyi elgondolás merül fel a magyar könyvtári állományok legcélszerűbb hasznosítása érdekében.

Még összetettebb képpel találjuk szemben magunkat, ha most már a külföldi magyar könyvtári gyűjtemények szerepét, jelentőségét általánosan kívánnánk definiálni, csak megközelítően megjelölni, anélkül, hogy bármi sablont igyekeznénk alkalmazni. Eszmecserénk elé, mintegy vitaindítóként, vagy inkább tájékoztatóként szánjuk gondolatainkat, amelyek talán kifejezik közös törekvéseinket, amelyek feltehetően megellelhető közös érdekeken alapulhatnak; majd egy indítvánnyal, javaslattal fordulnék a tisztelt konferenciához.

Az *első* megközelítés gondolata. Népünk történelme úgy alakult, hogy a magyarságnak mintegy harmada az ország határain kívül él: a földkerekségnek szinte minden táján élnek magyarok. Rájuk gondolva jó tudni, hogy legtöbbjük lehetőségeihez mérten őrzi, ápolja anyanyelvét, nemzeti kultúráját, becsüli a szocialista Magyarországot. A nemzeti kérdéssel kapcsolatos feladat, hogy a nemzetiségek igényével törődni kell az anyanemzetnek. Konkrétan, a szomszédos országokban élő magyaroknak szükségük van arra, hogy segítséget kapjanak tőlünk a kulturális szükségleteik kielégítéséhez, mint ahogy az itt élő nemzetiségeknek is szükségük van az anyanemzet ilyen irányú segítségére. Ma már foglalkozunk a szomszédos országokban élő magyar nemzetiségek kulturális szükségletei kielégítésének támogatásával. Gondolhatják, kedves Barátaink, hogy az egyébként gazdaságilag nem a legfejlettebb országok közé tartozó hazánk milyen fontosnak tartja a szomszédos országokban élő jelentős számú magyarság magyar könyvellátásának támogatását, anyanyelvi olvasmányokkal történő segítségét. Nemzeti könyvtárunk, de más magyarországi könyvtárak is a nemzetközi kiadványcsere keretében, természetesen a kölcsönös érdekek és viszonyok alapján, számol is a magyar szépirodalom és tudomány termékeinek a magyarul tudókhöz való eljuttatásával. Ez a külföldi magyar könyvtári gyűjtemények gyarapításának egyik módja, a magyar tudomány és kultúra terjesztésének egyik útja, a nemzetközi könyvtárközi együttműködés régóta elfogadott formája.

Az Országos Széchényi Könyvtár jelenleg a világ mintegy 600 intézményével tart fenn ilyen irányú rendszeres kapcsolatot. A küldési arányok természetesen változók. A moszkvai nemzeti könyvtárnak évente többezer könyvet küldünk és hasonló mennyiséget kapunk tőlük. Itt jegyzem meg, hogy a Széchényi Könyvtár és a washingtoni Library of Congress közötti megállapodás a megosztott katalogizálási programban erősen megnövelte a magyar könyvek iránti figyelmet és jelentősen növeli az amerikai nemzeti könyvtár magyar állományát. A szorosabb értelemben vett cserén kívül – amelynek keretében mi is ellenértéket kapunk – egyoldalú támogató tevékenységet is folytatunk. A nemzetközi gyakorlatnak megfelelően, rendszeres könyvajándékban részesítünk mind nyugaton, mind keleten számos olyan tudományos vagy oktatási intézményt, amelyek érdekelve vannak magyarországi kiadványok beszerzésében (egyetemek magyar és finnugor tanszékei, múzeumok, iskolák, színházak stb.). Szerény lehetőségeinkhez mért könyvküldeményeinket mindenütt őszinte köszönet fogadja, a bloomingtoni egyetem urál-altaji tanszékétől a kárpát-ukrajnai magyar iskoláig. Nem pusztán a könyvek anyagi értékéről vagy a beszerzés megkönnyítéséről van szó (számos kiadványhoz más úton nem jutnának hozzá külföldön), hanem a legnemesebb nemzetközi kulturális együttműködés jelképe is a könyvekkel történő támogatás.

A *második* megközelítés gondolata. Talán egyetértenek azzal, hogy nemzetünkben mindig élt a külföldi tudományos világgal való érintkezés szükségességének tudata, és hogy a Magyar Népköztársaság is mindent elkövet nemzetközi tudományos és kulturális kapcsolatainak fejlesztése érdekében. Külföldi magyar intézetek működnek Bécsben, Párizsban, Rómában, Varsóban és Szófiában régóta, Berlinben 1975-től, Kairóban 1976-tól, Delhiben 1977-től, Prágában 1978-tól, Bukarestben 1979-től, Helsinkiben fog működni 1980-tól. A külföldön működő kulturális intézeteink legfontosabb tartozéka a könyvtár: azok számára, akik ott nemzetközi kapcsolataink fejlesztésén dolgoznak; mindenfajta tudományos-kulturális ismeretterjesztő munka alapvető segítője; az intézet helyi látogatóforgalmának pedig rendszerint éppenséggel központja; a közvetlen kapcsolat alapvető, mással nem pótolható eszköze.

Ezeknek a külföldön működő magyar intézeteknek a könyvtárai fejlettségi szintjüket tekintve elég nagy különbségeket mutatnak. Természetesnek kell tekintenünk: a nagyobb hagyományokkal dolgozók a fejlettebbek. Valamennyire érvényes, hogy gyűjteményükkel rendelkezésre álljanak: az intézet munkatársainak, a vendéglátó nemzet kutatóinak, a magyar ösztöndíjasoknak és kiküldötteknek és az egyéb helyi érdeklődőknek.

A nagyobb kötettségű könyvtárak az idők folyamán meghatározott szakirányú profilt is kaptak. A bécsi történettudomány jellegű, a római történettudományi és művészettörténeti, a párizsi irodalomtudományi beállítottságú. Valamennyiben szerepel azonban: – a mai Magyarország tudományát és kultúráját reprezentáló irodalom; – a mai Magyarországra vonatkozó információs adatforrások egyfajta bázisa; – a mai magyar szépirodalom.

Nemzeti könyvtárunk – bár nem hivatásszerűen, nem funkciórendszerébe kapcsoltan – bizonyos értelemben a műhelye e könyvtárak fejlesztési munkájának. Egyik munkatársunk: Ferenczy Endréné, az Országos Széchényi Könyvtár főosztályvezetője több éve